

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkor Doktori Alprogram

Plébánia és társadalom

**A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a
19. század második felében**

Doktori (Ph.D) értekezés tézisei

Szerző: Fábiánné Gyöngyössy Orsolya

Szeged

2014

Kutatási módszer és célkitűzés

Értekezésem a 19. század második felében működött csongrádi plébánosok és templomszolgák sajátos viszonyát illetve *a helyi társadalomban betöltött szerepét* elemző, *történeti antropológiai* jellegű tanulmány. Társadalmi szerepen egy egyéntől a közösség részéről elvárt cselekvésmódok összességét értjük, vagyis azoknak az elvárásoknak a halmazát, melyek bizonyos társadalmi státuszokhoz, pozíciókhoz kötődnek. A „hogyan illik viselkednie egy papnak/kántornak/harangozónak stb.” kérdésével az egyén is tisztában van, és amint ezekhez igazítja magatartását, szerephordozóvá válik. A társadalmi szerep megélése, felvállalása kulcsfontosságú tényező; ennek megfelelően az alsópapság és a templomszolgák erkölcsi-morális súlyú feladatszerepe is őszinte azonosulást igényel. Magatartásukat, mindennapi tetteiket a szerepazonosság sikerének vagy sikertelenségének tükrében értékeli a közösség.

A történeti antropológia képviselői - hozzám hasonlóan - elengedhetetlenül szükségesnek tartják a körülmények pontos letisztázását, a jelenségek háttéréül szolgáló kulturális, gazdasági és főként társadalmi állapotok felmérését. A korabeli csongrádi társadalom ilyen értelemben az a közeg, melynek értékrendjéhez, normáihoz - a maguk szokványos, eseti módján - a vizsgált tisztségviselők viszonyulnak és igazodnak. A cselekvő egyén döntései és válaszreakciói is ebben a környezetben nyernek értelmet.

Munkámban a történeti antropológiától nehezen elválasztható mikrotörténelem két jellegzetes motívuma is kimutatható. Az egyik a Hegyi Antal plébános (1886-1902) példáján keresztül vizsgálható, Edoardo Grendi nevével fémjelzett *kivételesen normális* koncepciója. Az elmélet szerint az atipikus - vagy statisztikai reprezentativitással ellentétes - jelenségek nyomán a társadalmi valóság olyan mélyrétegei tárulhatnak fel, melyek a konfliktus hiányában rejtve maradnának. Mivel az értekezés egyes fejezetei mind a résztémát, mind a tér- és időbeli meghatározottságokat tekintve leszűkítettek, így a *léptékváltás* gondolata is logikus közelségbe kerül. A léptékváltás hidat próbál verni a mikrotól a makró, az egyeditől az általános felé oly módon, hogy a mikroszintű jelenségek egyre sűrűbb leírásával a társadalmi valóság szövedékét rekonstruálja. A csongrádi egyházi és egyházközei tisztségviselők kisebb-nagyobb konfliktusait olyan jelenségek halmazaként kezeltem, melyek önmagukon túlmutató kulturális és hagyomány-alapú összefüggésekre világítanak rá. Így jelen értekezés esettanulmányok füzéréként is szemlélhető, mely szélesebb társadalmi kontextusba ágyazva történeti antropológiai elemzéssel, mozaikokból összeállított képpé teljesedik ki.

Kutatásaim középpontjában tehát az alsópapság, a laikus templomszolgák és az egyházközei asszisztencia társadalmi szerepének változásai állnak a 19. század második felében. Hipotézisem szerint a csongrádi társadalom átstrukturálódásával párhuzamosan az egyes szerepek megítélése is változáson mehetett keresztül, az átalakulást befolyásoló tendenciák megértéséhez pedig egyedi konfliktusok tanulmányozásán keresztül vezet az út.

Források

Kutatásaim során erősen támaszkodtam a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban található, Csongrádra vonatkozó plébániai anyagra (Acta Parochiarum) illetve a 18-19. században Csongrádon szolgáló plébánosok személyes irataira (Acta Privatorum). A Püspöki Szentszéki iratok közül az Acta Privatorumokban elhelyezett kihallgatási jegyzőkönyv-másolatokat használtam fel. A csongrádi Nagyboldogasszony Plébánia irattárában az anyakönyvek, *Canonica Visitatio*¹ és a *Historia Domus*² mellett vegyes iratanyag állt rendelkezésemre. Csongrád tanácsülési jegyzőkönyveit, az iskolaszéki iratokat az MNL CsML Csongrádi Fióklevéltárában volt szerencsém átvizsgálni. A csongrádi Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum történeti- és néprajzi adattárában lévő anyag feldolgozása nyomán a kántorokkal és a csongrádi népélettel kapcsolatos megfigyeléseim egészültek ki. Nagy hasznomra volt a szegedi Somogyi Károly Könyvtár, a Váci Püspöki Könyvtár illetve a SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai tanszékének régi könyv gyűjteménye. A csongrádi vonatkozású sajtóanyag áttekintése a Csemegi Károly Könyvtár digitalizálási pályázatának köszönhetően jelentősen leegyszerűsödött.

Forrásaim tehát túlnyomórészt egyházi jellegűek: a váci megyéspüspökhöz címzett levelek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, szentszéki kihallgatási jegyzőkönyvek, újságcikkek, képviselőtestületi jegyzőkönyvek, magánemberek visszaemlékezései (Szántai Kiss Mihály, Váry Gellért stb). Mivel témámmal a kutatók ezidáig esetlegesen foglalkoztak, a felhasznált magyar és európai szakirodalmakból főként elemzési szempontokat kölcsönözhettem. A hivatkozott könyveket hazai és külföldi könyvtárakban tanulmányoztam (pl. a londoni Warburg Institut, az Open University és a Folklore Society könyvtárában). Az értekezés kutatástörténeti fejezetének gerincét az itt beszerzett kötetek képezik.

¹ *Canonica Visitatio*: lat. „egyházlátogatás”, a plébániák ellenőrzése. Magyarországon a 12. századtól vannak adataink a püspök vagy főesperesek által írt jegyzőkönyvekre, melyek kérdőpontjait a püspök állította össze. Menetét, gyakoriságát a trienti zsinat (1545-63) szabályozta.

² *Historia Domus*: lat. 'háztörténet', az egyes plébániák lelkipásztorai által vezetett kéziratos könyv, melyben a helyi történéseket, jelentős eseményeket rögzítik.

A vizsgált téma jelentősége, újdonsága

Az alsópapság módszeres vizsgálata Magyarországon Canonica Visitatok és plébániai iratok alapján vette kezdetét. Ennek oka, hogy a papság életadataira vonatkozó dokumentumok (Acta Personalia) hiányosan maradtak fenn - ha fennmaradtak egyáltalán; előnye, hogy az azonos forrástípusok felhasználásával a tanulmányok adatai könnyen összevethetőek. Fontos eltérést jelent tehát a korábbi kutatásokhoz képest, hogy az általam vizsgált időszakban a váci püspök nem végzett kánoni vizitációt, így csak az előzmények körvonalazásánál vehettem hasznát ennek az értékes forrástípusnak, mely a korábbi kutatások törzsalapját képezte. Ugyanakkor az 1890 szeptemberében készített Visitatio Paterna tömörsége ellenére is tanulságos keresztmetszetet nyújt a csongrádi plébániai élet működéséről. Értekezésemben nem csak hivatalos egyházi forrásokat, de sajtóanyagokat, magánemberek visszaemlékezéseit is felhasználtam, mely a vizsgált témát tekintve előzmény nélküli.

Napjainkban a tudományos érdeklődés területe a plébániahálózat újjászervezésének időszakára, vagyis a 17-18. századra koncentrálódik. Mind a magyarországi, mind a nyugat-európai és amerikai kutatástörténeti előképekből egyértelműen kimutatható a 19. századi állapotok vizsgálatának hiánya.

A templomszolgák kérdése Magyarországon ugyancsak hiányos, egyenetlenül feltárt területnek számít, a tudományos érdeklődés a kántorok tematikus vizsgálatával jóformán lezártnak tekinthető. Munkám az előképek tükrében valódi újdonságot jelent mind a választott időkeretet, mind a kutatás speciális területét tekintve. A vállalkozásomhoz legközelebb álló munkák - mint Dénesi Tamás vagy Fazekas István tanulmányai - kivétel nélkül egyházmegyei szintű, átfogó keresztmetszetek, melyek a 18. század végével lezáródnak. A témában végzett, szűk területre - konkrétan egy adott plébániaközösségre - koncentráló „mélymerítés” gyakorlatilag példa nélküli.

Az értekezés szerkezete és tudományos eredményei

Az értekezés tartalmilag öt fő részre: problémaalkotó és elemző jellegű felvezetésre, a csongrádi alsópapság, a laikus templomszolgák és az egyházközei asszisztencia helyzetének adatfeltáró bemutatására, illetve egy összegzésre tagolódik. A felvezetés tartalmazza egyrészt az alsópapság és a templomszolgák magyarországi és nemzetközi kutatástörténetét (I–II. fejezet), majd Csongrád rövid egyház- és társadalomtörténetét a plébánia újjászervezésétől a 19. század derekáig (III. fejezet). A felekezeti viszonyoknak, a szerzetes-lelkipásztorok munkájának, illetve a kor általános lelkiségi állapotának bemutatására külön alfejezeteket szenteltem. Ennek oka, hogy a római katolikus többség, mint történelmileg kialakult helyi sajátosság, valamint a ferences szerzetesek jelenléte alapjaiban formálta a csongrádi hívek önképét és gondolkodásmódját. A csongrádi nép 1850-60-as évekbeli állapotának leírása kiindulópontként szolgál a pár évtizeddel későbbi változások megértéséhez.

Az alsópapsággal foglalkozó egység a 18-19. századi csongrádi plébánosok személyének, javadalmainak, kötelességeinek leírásával kezdődik (IV. fejezet). Ezt követi a plébános egyházi feljebbvalójának (megyéspüspök) illetve világi „vezetőségi partnereinek” (kegyúr, helyi előljáróság) kötetmeit, hivatali viszonyrendszerük sajátosságait bemutató fejezet. Hegyi Antal plébános (1886-1902) kiemelését azért tartottam célszerűnek, mert az értekezés egészét áthatja az elődeinek hagyományaitól eltérő, újszerű ám mégis folytatás nélküli örökséget hagyó plébános alakja.

Az V. (*önkép és hivatás*) fejezetben a csongrádi plébánosok társadalmi szerepének bemutatására és elemzésére vállalkozom az alsópapság és a hívek perspektívájából. A kisebb-nagyobb konfliktusokat, rendkívüli élethelyzeteket felsorakoztató esettanulmányokon keresztül a gyakorlati lelkipásztorkodás kevésbé kiemelt területei és mindennapi problémái (újítás és hagyománytisztelet, szakrális védelmező szerep, erkölcsi élet és vallásos közösségszervezés) is elének tárulnak. Arra keresem tehát a választ, hogy változott-e a 19. század második felében a plébános szerepének megítélése Csongrádon? Milyen tulajdonságok alapján ítélték valakit „jó papnak”, ki számított a lelkipásztori eszménnyel összeférhetetlennek?

Ritkán hangsúlyozott szempont, hogy a közösség lelki vezetője számára aligha létezik *tabula rasa*; természetesen kapcsolódik be a lokális hagyomány és emlékezet láncolatába. Visszacsatolási pontokkal, hivatali elődeire vonatkoztatott emlékezeti sémákkal, reflexiókkal és hasonlításokkal kell szembesülnie, illetve ezeket kezelnie. Feladatköre, a pasztoráció igényelt területe hátrahagyott elődei „örökségétől” is függ. A papsággal szemben támasztott elvárások akkor jelennek meg forrásainkban, amikor az ideálkép megsérül, és a hívek a jogos vagy jogtalan csalódásból fakadó kívánságaikat, vágyaikat igyekeznek szavakba önteni.

A súlyosabb „papi bűnök” közé, mint a gyakorlati lelkipásztorkodással kapcsolatban tapasztalt kötelességmulasztás (gyóntatás hanyagolása, szentmisék késéssel tartása) vagy az erkölcsi-morális

példamutatás hiánya (pénzéhség, nőekkel való érintkezés) a 19. század végén a túlzott politikai és közéleti szerepvállalás lépett. Hegyi Antal plébános azáltal, hogy a társulati tagokat és a laikus templomszolgákat is bevonta a politikai agitációba, hogy prédikációiba politikai tartalmat fűzött, papi szerepének és személyes meggyőződéseinek ellentmondásaiba keveredett, melyet környezete sem hagyott szó nélkül.

A csongrádi híveknek tehát határozott elképzelései voltak a „valódi, jó lelkipásztor” jellemrajzáról. Az erősen sztereotipizált vágyak főbb motívumai tapasztalati alapúak, hisz a papi elődök magatartásának egyes vonásait idézik vissza. A „visszavágyott” karakterek és az el nem fogadott személyiségek pedig árnyalatlanul szélsőséges ellentéppárokká rendeződnek. Ezt tapasztalhatjuk Kanyó András és Mátyus János, a század második felében Virter Lajos és Hegyi Antal esetében. A hívek tehát nem az ismeretlen szemináriumi normákhoz, hanem egy megélt, de elmúlt „aranykor” papi ideáljához igazították a pap társadalmi szerepéről alkotott elvárásaikat.

Ami a papság krízishelyzetekben tanúsított magatartását illeti, forrásaink tükrében Hegyi Antal elődeinél racionálisabb gondolkodású, tette kész papként tűnik fel. Nem csoda, hisz a 19. század második felében már lehetősége volt arra, hogy központilag támogatott, szervezett segítséget nyújthasson, mentő-stratégiát dolgozzon ki. Szakrális funkciója újfajta, mondhatni „polgáris” vonásokkal egészül ki. Miközben az árvízi védbizottság elnökeként a gátak megerősítésének elvén dolgozott, engesztelő imaórákat tartott és Jézus Szívének kegyelmébe ajánlotta a fenyegetett közösséget. Mindez a plébános hagyományos társadalmi szerepének kibővülését, egyben bizonyos mértékű átalakulását jelzi.

A VI. fejezet címeként választott kérdés (*paptársak vagy szolgák?*) ugyan a plébános-káplán viszonyt állítja középpontba, forrásaim jóval árnyaltabb problémáról; a káplánok szerepének „félreérthetőségéről”, jog- és illetékességi körük letisztázatlanságáról árulkodnak. Bizonyos, hogy a csongrádi segédlelkészek öndefiniálási próbálkozásait sorozatos összetűzések kísérték. Míg a kántor kollegiális szemlélettel közelített (volna) a segédlelkészek felé, a ferences szerzetesnek pont az önkényes utasításokat osztogató káplánokkal szemben kellett védelmeznie autonómiáját, ráadásul a plébános sem mindig bánt azonos módon a segédlelkészekkel.

A plébánosnak és a segédlelkészeknek egyaránt meg volt az elképzelésük arról, hogyan illik viselkednie a másik félnek. A helyes lelkipásztori magatartás alapmintái azonos mértékben vonatkoztak a plébánosra és káplánokra; ám egymás iránti elvárásaikat a plébániai hierarchiájában betöltött, eltérő helyzetük árnyalta. A „főnök és paptárs” plébános engedelmességet, míg a segédlelkészek az egyenrangúság minél teljesebb megvalósulását, legalábbis annak látszatát igényelték. A plébánia kiegyensúlyozott működéséhez az elvárások kölcsönös felismerésére és tiszteletben tartására volt szükség. Ennek tükrében a plébános és segédlelkészeinek személyes habitusa, összeférhetősége válik kulcskérdéssé.

Hegyi Antal esetében a kedvelt paptársak diszpozíciójával szembeni ellenállás illetve bizonyos káplánok privilegizálása nem csak a szimpátia függvénye volt. Mivel az értekezésben idézett esetleírások

kivétel nélkül Hegyi plébános politikai aktivitásának csúcsidejéből származnak, joggal feltételezhető, hogy a támogatások nyomán kölcsönös előnyök fakadtak. Hegyi plébános ugyanis mind az országgyűlési képviselőválasztások, mind a polgári házasságkötés elleni propaganda idején nagyban támaszkodott segédlelkészei határozott fellépésére; nem csak „elnézte” a segédlelkészek politizálását, hanem lelkesítette, biztatta őket. A csongrádi káplánok így a 19. század utolsó évtizedeiben nem csak egyházi, de világ kérdésekben is igyekeztek a plébánost támogatni, hozzá hasonlítani. Ez a „nyitás” egészen új vonásokkal gazdagította a csongrádi alsópapság saját társadalmi szerepéről alkotott elképzeléseit.

A templomszolgák helyzetét tárgyaló tartalmi egység a kántor, vagyis a legképzettebb laikus egyházi tisztségviselő helyzetének körülírásával kezdődik (VII. fejezet). 1860-tól egészen 1902-ig Csongrádon Sohlya Antal volt „A kántor úr”, így életútját, tevékenységét, a helyi társadalomban betöltött szerepét kiemelt hangsúllyal tárgyalom. Kérdésünk, hogy miként látta a plébániai hierarchián belül elfoglalt helyét, szerepét a csongrádi kántor, és miként tekintett rá a plébános?

Sohlya Antal kántor a Csongrádon töltött 40 esztendő alatt figyelemre méltó sokoldalúságról tett tanúbizonyságot: egyszerre volt énekművész, énekszerző és komponista; politizáló közéleti személyiség; énektanár és éneklés-módszertan oktató, szakíró, költő és szőlősgazda. Tehetségéhez kellő önérték társult, így a fejezet kulcsproblémája is javarészt Sohlya kántor emberi természetéből eredeztethető. Az *éneklés*³ ugyanis megkísérelte társadalmilag egyenrangú, „művelt emberek társaságaként” szemlélni a csongrádi plébánia papi közösségét, melynek következményeiről az 1867-68-as Alvinczy-Sohlya ügy kapcsán olvashatunk.

Alvinczy Ferenc plébános és Sohlya Antal konfliktusa hivatali viszonyuk újragondolását, elvárásaik letisztázásának szükségességét mutatta. A plébános számára mindez a hagyományos hierarchikus keretek között volt elképzelhető; önmagát és káplánjait a kántor *előljáróinak*, a kántort magát pedig *alattvalójának* nevezte. Sohlya Antal levele merően más szempontokról árulkodik: „tudtomra adatott [...] hogy én *alárendeltje vagyok lelkész főnökömnek*, de mint művelt ember művelt embertől más stílust ohajtottam volna még akkor is, ha csakugyan bűnös volnék. Szerény nézetem szerint Isten egyháza szolgálói vagyunk én is és plébános úr is azzal a különbséggel, hogy *a plébános úr előljárom, de nem zsarnok uram!*” Ezzel a hirtelen perspektíva-váltással felszentelt pap és egyházi éneklész helyett két művelt ember áll előttünk, akik egyaránt Isten házában szolgálók. Sohlya Antal meglepően önértékes retorikájával 'közelebb húzta a papi talárt a földhöz', mely természetesen nem nyert osztatlan tetszést sem a püspök, sem a plébános részéről.

A kántor tetteit nem csak a fegyelmezésre jogosult plébános, de a hívek közössége is számon tartotta. A híveket közvetlenül - akár anyagilag, egzisztenciálisan is - érintő kihágásoknál súlyosabban esett latba a papsággal szemben tanúsított tiszteletlenség. A plébános és a káplánok előljárói mivolta ugyanis a hívek szemében nem képezte vita tárgyát. A kántortól minden időben azt várták el, hogy méltón

³ Az éneklész kifejezést a kántor szinonimájaként használom.

képviselje az egyházat, tisztelje a helyi papságot, vagyis türelmet és engedelmisséget tanúsítson. Mindezek tükrében nem csodálkozhatunk azon, milyen óriási visszhangot váltottak ki azok az esetek, amikor a kántor a káplánok vagy a plébánossal szemben nyíltan kifejezte ellenszenvét.

Összességében rendkívül sokoldalú viszony állt fenn a kántor és a szolgálatait igénybe vevő hívek között. A kántor megkövetelte egyrészt a templomlátogató nép tiszteletadását, az előre-köszönést és a köszöntés helyes formuláját. Ugyanakkor viselkedését, megnyilvánulásait állandó kontroll alatt tartotta, hisz tisztában volt azzal, hogy cselekedeteinek súlya és mintaértéke van; letisztult elvárások keresztüztében áll. A kántori hivatal tehát az élet minden területét átható életstílus, életminta: viselőjét méltóságra és példaadásra, a tudatos keresztény élet megvalósítására kötelezte. Ha ezek a feltételek nem, vagy csak részlegesen teljesültek, a hívek nem késlekedtek panaszaikat a plébános elé terjeszteni, vagy a kántort élő szóban megróni, kritizálni, szóbeszéd tárgyává tenni. Műveltsége okán úgy is mondhatnánk, hogy „úrként szolgált urat”, egyházi tisztsége mégis olyan társadalmi megbecsülést biztosított számára, melyet ha képes volt értő módon felhasználni, gyümölcseit még gyermekei és unokái is élvezhették.

Csongrádon a harangozói és sekrestyési hivatal sosem vált ketté, sőt: a település kegyurasága alatt álló, belsővárosi Szent Rókus-templomban időnként az egyházi szerepkörével olvadt össze (VIII. fejezet). A templom elkészültétől, vagyis az 1760-as évektől kezdve a Keviczky család tagjai örökölték apáról-fiúra a külsővárosi harangozói és sekrestyési tisztséget. A hagyományt egyedül a szokásjog tartotta életben, hisz a templom első plébánosával kötött szóbeli egyezséget (miszerint addig viselheti a család a hivatalt, míg az a „tisztségben megmarad”) írásban sosem erősítették meg.

1889-ben Hegyi Antal plébános világított rá arra, hogy milyen törékeny alapokon nyugszik a leszármazási rend jogosultsága. Ekkor ugyanis egy indulatos vitát követően, a harangozó hivatalvesztésének pusztá kimondásával egy csapásra érvénytelenné tette az első Keviczky harangozó és a plébános előde szóbeli megegyezését. Mivel a hivatal örökléséről, a „méltó köteleességteljesítés” kritériumairól írásos emlék sosem született, ez a megszokáson alapuló *usus* a 19. század végén már elégtelennek bizonyult.

Mind a közösség, mind a helyi eljáróság döbbenettel és ellenállással fogadta Keviczky György elbocsátásának hírért. A település vezetői minden rendelkezésükre álló eszközzel akadályozták a „reform” végrehajtását: hónapokig halasztgatták a kilakoltatást, az új harangozó jövedelmét visszatartották.

Ha tartjuk azt az elképzelést, miszerint Hegyi Antal plébános egyházfegyelmezési döntéseinek háttérben jellemzően saját pozíciójának megerősítése és egy centralizált plébániai vezetés képe állt, úgy joggal feltételezhető, hogy a harangozó és sekrestyési hivatalt is egy elveihez közel álló ’stratégiai személlyel’ kívánta betölteni. Erre a plébános által elképzelt szerepre az idős harangozó, úgy tűnik, nem volt alkalmas. Feltevésünket erősíti, miszerint Hegyi Antal az öreg Keviczky távozása után a kegyúrral és a helyi eljárósággal mit sem törődve saját támogatói közül jelölte ki az utódot. 1889 után viszont a harangozói állásban érdekelt felek, vagyis a település és a kegyúr is fokozott figyelemmel kezdték kísérni

ennek az alapvetően bizalmi hivatásnak a sorsát, mely már sohasem biztosíthatta azt a nyugalmat, melyet a Keviczky család élvezett 120 esztendőn keresztül.

A IX. fejezet központi alakja, Bába Szabó Rókus kurátor 50 esztendőn keresztül felügyelte a Csongrád-külsővárosi templomi kiadások és bevételek rendjét. Bába Szabó bátran nevezhető egyfajta polihisztnak: a vőfélykedés és versírás mellett helytörténeti fontosságú feljegyzéseket készített, foglalkozott földméréssel és szőlőműveléssel, közéleti tisztségeket vállalt, felügyelte a katonák besorozását stb. Miután sorra vettem az írásos emlékezet által elérhető csongrádi kurátorokat, Bába Szabó Rókus példáján vázolom fel azt az ellentmondásos helyzetet, amikor az egyházi pozíciójával járó hatáskör a plébános centralizációs törekvéseinek útjába kerül. A fejezet célja tehát annak bemutatása, hogy milyen okok vezettek a csongrádi kurátori hivatal „kiüresedéséhez”, névlegessé válásához majd felszabadításához.

Az 1898 előtt keletkezett helyi újságcikkek azt a benyomást keltik, hogy Hegyi Antal plébános Bába Szabó Rókus személyében szívének kedves követőjére lept. Ha mindebből csupán annyi igaz, hogy a kurátor csendes együttműködésben munkálkodott a plébános mellett, ez máris elegendő indok arra, hogy Bába Szabó a politikai ellenlábás Csongrádi Lap elsőszámú célpontjai közé kerüljön. Egy hírlapi vagdalkozásokkal tűzdelt évtized után azonban a „méltó tanítvány” és plébánosa viszonya fokozatosan elmérgesedett. 1898 áprilisában az a pletyka járta, hogy Hegyi Antal - akkoriban már felfüggesztett csongrádi plébános - elbocsátással fenyegette meg a templomgondnokot. Mivel a kurátor készségesen együttműködött a Hegyi plébános felfüggesztése idejére kinevezett adminisztrátorral, a volt plébános hűtlen árulónak bélyegezte egykori bizalmasát. Ez a jelent csupán szerény előjátéka volt az 1898 nyarán történeteknek.

A felfüggesztett Hegyi Antal ellen 1898 augusztusában több, mint félszáz tanú meghallgatásával kezdett vizsgálatokba Matejka Vilmos szentszéki biztos. Matejka részletesen kifaggatta Bába Szabó Rókust a plébánia pénzügyeiről. A válaszok korrektek és pontosak voltak, ám mikor a kisebb ügyektől - mint a temetői sírhelyek díja - távolodni kezdtek, Bába Rókus megtorpant, elbizonytalanodott. Matejka hitetlenkedésére válaszul hangzott el a vallomás: a plébánia általános bevételeiről és kiadásairól a kurátor semmit sem tud. Feladatköre a valóságban csupán a perselyek elszámolására korlátozódott. Bába Szabó jámbor őszintesége kellemetlenül érintette Hegyi Antalt, hisz a váci egyházmegye általános rendszabályzata arra kötelezte a plébánost, hogy a bevételeket és kiadásokat előzetesen beszélje meg a kurátorral.

Forrásaink alapján nem lehet megállapítani, hogy Bába Szabó Rókus csak Hegyi Antal színre lépését követően vesztette el rálátását a plébánia pénzügyeire, vagy a korábbi plébánosok idejében is csupán névleges volt a funkciója. Ami bizonyos, hogy Hegyi Antal mint „főgazda” magabiztosan, komolyabb megkötések nélkül forgatta a templom vagyonát. Bába Szabó Rókust a levelein és vallomásain keresztül átsütő alázatos szerénység bénította meg abban, hogy pozíciójával járó

hatáskörének érvényt szerezzen. Hegyi Antal centralizációs törekvéseinek ideális társa volt ez a csöndes kurátor, akit nem kellett „háttérbe tenni” - odatalált magától is. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a nehéz természetű plébános és a templomgondnok viszonya a szentszéki vizsgáldás kezdetéig ép maradt. Az augusztusi vallomás után két hónappal a felfüggesztett plébános hivatalosan is visszatért Csongrádra. Első dolgai között írta meg Bába Rókus elbocsátó levelét.

A fenti példákkal kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Hegyi Antal idejében végrehajtott személycserét hiba volna pusztán személyi ellentétekre visszavezetni. A plébános lépéseit olyan intézkedések soraként is értékelhetjük, melyek célja a plébánia hatékonyabb működési rendjének kialakítása volt. Hegyi plébános egy erősen centralizált plébániaszervezet létrehozásán fáradozott, melynek megvalósításában a templomszolgáknak kulcsszerepet szánt. Rendkívül fontos volt számára, hogy ki, milyen mértékben képes azonosulni céljaival. Kis túlzással azt is állíthatjuk, hogy a feltétlen elvhűség a templomszolgák legfőbb erényeként lépett elő. Hegyi Antalt tehát szemmel láthatóan motiválta egy olyan csapat képe, mely feltétel nélkül tud azonosulni céljaival; ennek egyik jele, hogy többször is megkísérelte jogkörén túl befolyásolni az egyházzolgák megválasztását. Ez a korábbiakban is így lehetett, de mivel a változások nem társultak politikai, közéleti indítékokkal, a konfliktusok sem voltak jellemzőek. A többszörös érdekeltség okán szándékai csak részlegesen valósultak meg, intézkedéseinek visszhangja azonban túlnötte a tényleges eredmények horderejét.

Az értekezés következő tematikus blokkjában a laikus templomszolgáktól elkülönítve tárgyalom az egyéb egyházközei asszisztencia esettanulmányait. Ők azok a világi tisztségviselők, kiknek elsődleges, gyakorlati feladatai - mint a temető őrzése vagy a gyermekek világra segítése - nem az egyházhoz kötődtek, munkájuk sajátos jellege miatt mégis kapcsolatban álltak a plébániával. A csongrádi temetőcsász és a plébános viszonyáról a rózsafüzér társulatot vezető *dékányasszonnyal* kialakult különös helyzet okán szerzünk tudomást (X. fejezet). 1892-ben ugyanis a dékányasszony közölte a frissen hivatalába lépett temetőcsászszal, hogy a plébános szóbeli engedélye nyomán igényt tart a temetőben művelt földterület felére. A csász éveken keresztül nem merte megkérdezni, hogy Hegyi Antal plébános valóban megengedte-e Vajdovics asszonynak a szokatlan haszonvételt. Mire utalhat ez a helyzet: vajon a temetőcsász a sajátjánál „előkelőbb” pozíciónak tartotta a rózsafüzér társulati vezetőét, kinek kérdés nélkül hajlani lehet az adott szavára? Hogyan értékelte a szituációt, közbelépett-e a plébános?

A temetőcsász hivatala a plébániától kellően távolinak, Kókai Mihály temetőcsász pedig kellően bátortalannak bizonyult ahhoz, hogy egy ilyen eset éveken keresztül rejtve maradjon. Így történhetett meg, hogy Vajdovics Julianna dékányasszony hat esztendőn keresztül a helyi vezetés tudta nélkül „csinált” egyházi javadalmat magának. A jámbor temetőcsász még a foglalás jogosultságát sem merte megkérdezni Hegyi Antaltól annak ellenére, hogy a sírhely-kiváltások ürügyén állandó érintkezésben álltak egymással. A tárgyalt eset - a szereplők mentalitását is figyelembe véve - iskolapéldája egy magát egyházközelinek érző, csupán kegyességi alapon buzgólkodó laikus társulati vezető önrendelkezésének, melyet a plébános egyenrangú felek magánkonfliktusaként értékelt.

A korábbiaktól egészen eltérő jellegű problémát vet fel a más vallású bábaasszonyok keresztelési asszisztenciájának kérdése (XI. fejezet). A plébános leírása szerint 1888. tavaszán a református szülésznő késve érkezett egy keresztelőre, így keresztelő káplán a keresztanya bemondása alapján adott nevet Légrádi Benjámint iparos gyermekének. A bábaasszony érkezésekor már az anyakönyvi bejegyzés is megtörtént. Ekkor derült ki, hogy egyedül a bába tudott a szülők által választott keresztnévről, így követelni kezdte a bejegyzés megváltoztatását. Szóváltás támadt a káplán és a bába között, melynek következményeként Magdics Gáspárné a járásbíróshoz fordult elégtételért. Mikor az eset Hegyi Antal plébános tudomására jutott, megtiltotta a bábának, hogy a templom sekrestyéjébe lépjen és asszisztáljon a katolikus gyermekek keresztelőjén.

Az ügy nyomán keletkezett iratokból a szülésznő hivatásának hagyományos, népi szokásjog által legitimált kontúrja bontakozik ki. A szülésznő állítása szerint a templomból való kitiltással meggátolták hivatása teljesítésében, vagyis megfosztották keresetétől, így voltaképpen „szülésznői funkciójába való visszahelyezését” követelte. Az érvelés háttere igen egyszerű: a várandós asszonyok ahhoz a szülésznőhöz pártoltak, aki maradéktalanul eleget tett a népi szokásjog kritériumainak, a szülés levezetésétől, a keresztelési asszisztencián át egészen a templomi asszonyavatásig. A hagyomány a bábaasszony szolgálatait csak ezekkel a funkciókkal együttesen ismerte teljesnek, javadalmazását is ennek függvényében kapta. Ennek megfelelően a hagyományos feladatkör bármely elemének elmaradása a szülésznővel szembeni bizalmatlansághoz, „nem hivatalos hivatalvesztéshez” vezethetett.

Ugyan Hegyi plébános nem a vallási toleranciájáról volt híres, Magdics Gáspárné esetét mégsem lehet pusztán felekezeti alapú konfliktusként értékelni. A református szülésznő érvrendszerében a bába hagyomány által kódolt feladatait a „hivatásos” városi alkalmazás jogi erővel hatotta át. Ennek megfelelően, ha a szokásjog által elvárt tevékenységek közül bármely részlelemet akadályozták, az a teljes szülésznői tevékenység akadályozását jelentette, mely a bábát alkalmazó település érdekeit is sértette. Az egyházi és világi hatóságoknak közel három esztendőbe telt, mire feltárták az összefüggést, és határozottan állást mertek foglalni a közösség iratlan elvárásaira hivatkozó Magdicsné ellenében.

Értekezésem szempontjából kiemelt fontosságú, hogy milyen változások történtek a 19. század második felében a laikus templomszolgák és az egyéb egyházközei asszisztencia önképére, értékrendjére és társadalmi szerepére nézve.

A csongrádi kántornak határozott elképzelései voltak saját helyzetéről, a vele szemben tanúsított „méltányos magatartás” mibenlétéről. A csongrádi hívek képzetlen tömegéhez és a többi laikus templomszolgálóhoz képest vitathatatlanul rangosabbnak, befolyásosabbnak ismerte magát, problémát egyedül az alsópapsággal való kölcsönviszony letisztázása okozott. Mikor Sohlya Antal a plébánia falain belül próbálta meg letenni a művelt emberekhez méltó, egyenrangú, „polgáris” viszonyulásmód alapjait, kísérlete kudarcba fulladt. Alvinczy Ferenc plébános a papság tekintélyére nézve komoly veszélyforrásként értékelte a kántor újszerű szerepelképzelését, így gondolkodás nélkül a fegyelmezés

eszköztárához nyúlt.

Ugyan a csongrádi harangozó és sekrestyés gyermekei már iparosok, községközi alkalmazottak, tanítók és lapszerkesztők voltak, az öreg harangozó életvitele, világnézete, ambíciói a 19. század végéhez közeledve mit sem változtak. Mivel meg volt elégedve ükapjától örökölt pozíciójával, hagyomány által megszabott feladatkörével, így Keviczky György kifogástalan hordozója és konzerválója volt saját társadalmi szerepének.

Sohlya Antal kántor és Bába Szabó Rókus egyházfi közös vonása a sokrétű közösségi-közéleti aktivitás volt. Az 1886 és 1900 között alig akad olyan világi egyesület vagy testület Csongrádon, melynek ne lettek volna tagja. Az alsópapság és a laikus templomszolgák „kinyílása” a polgári egyesületek felé mutatja, hogy a plébániai személyzetnek fontos szerepe lehetett a paraszti polgárosulás útjára lépett csongrádi társadalom útkeresési kísérleteiben.

A templomszolgák társadalmi szerepének, sajátos pozíciójának meghatározásában segít, ha a leszármazottak pályáját, házassági és rokoni kapcsolatait is nyomon követjük. Vajon mennyiben határozta meg az utódok életpályáját a szülők mintája, milyen szellemi örökséget képviseltek és vittek tovább a templomszolgák gyermekei? Milyen utak, lehetőségek álltak a leszármazottak előtt?

Forrásaink alapján megállapítható, hogy az csongrádi laikus egyházi tisztségviselők egységesen megbecsülték, nagyra tartották az iskolázottságot. Gyermekeiket - nemükre való tekintet nélkül - az elemi után a polgári iskolába is beírták. A csongrádi polgári megnyitása előtt a fiúgyermeket Kecskemétre vagy Szegedre küldték tanulni. A motivációt az értelmiségi vagy köztisztviselői pályákról dédelgetett álmok és a földhiány adták. A 19. század végére Csongrád közigazgatási hivatalaiban a templomszolgák és egyéb laikus egyházi asszisztencia gyermekei fontos tényezőkké váltak. Közülük egyedül Sohlya Antal kántor fia volt valódi döntéshozói pozícióban, de az iktatói, ellenőrzői funkciók többségében csupa Keviczky és Magdics fiút találunk. Az egyházi- és hivatali élet kulcspozícióit néhány helyi család és azok rokonsága tartotta kézben.

A felvázolt folyamat már Hegyi Antal Csongrádra érkezése előtt elkezdődött, így mire a templomszolgák „lecserélésére” került a sor, a plébánosnak egy megerősödött, befolyásos leszármazotti körrel is meg kellett küzdenie. A tisztségviselő gyerekek szülei védelmében egészen újfajta eszközökkel, elsősorban a nyomtatott sajtón keresztül igyekeztek a plébános ellen fordítani a közvéleményt. Magán kiadású röpiratok, nyílt levelek sora követte Keviczky György harangozó elbocsátását, a Magdics-szülésznő ügyét. A végeredményeket tekintve erőfeszítéseik nem jártak sikerrel, de jelentősen hátráltatták a plébánost szándékai megvalósításában (lásd. a harangozói lakból való kilakoltatás elhúzódása).

Csongrád társadalma az 1850-es évekhez viszonyítva mozgásba lendült, átstrukturálódott, ezzel párhuzamosan az egyházhoz való kötődés erőssége és milyensége is differenciálódott. Az értekezés összefoglaló egységeiben (XII-XV. fejezetek) a csongrádi plébánosok, kiemelten Hegyi Antal szerepvállalását elemzem a társadalmi átalakulás időszakában és folyamatában. Elsőként politikai és

hírlapszerkesztési ambícióit emelném ki.

Hegyi plébános lapszerkesztői-újságírói tevékenysége a véleményformálás határozott szándékát mutatja, mely a hagyományos papi szerepkör kiszélesítését is jelentette. Éder János, a politikai ellenlábás Csongrádi Lap főszerkesztője a liberális eszméknek megfelelően kezelte a „kollégát”; vagyis az országgyűlési képviselőválasztások idején elvárta tőle, hogy felelős közéleti emberként, afféle hivatalnokként álljon ki jelöltje mellett a sajtóban, és emelt fővel viselje a politizáló állampolgároknak „kijáró” ellenoldali hangnemet. Hegyi Antal azonban politikai tevékenysége és papi hivatása között nehezen találta az egyensúlyt. A nép sem tudott elvonatkoztatni papi mivoltától - igaz, Hegyi Antal sem törekedett erre. Az ellenzék támogatásának oka ugyanis a kormány vallásellenesnek értelmezett intézkedései (polgári anyakönyvezés és házasságkötés) voltak: Hegyi plébános így voltaképpen az egyház régi előjogait védte és hitvédelmi céllal kezdett politizálni.

A 19. század utolsó csongrádi plébánosa nagyon is tisztában volt a közvetlenség erejével. A plébániai ügyeket személyesen tartotta kézben: a vallási társulatokat maga vezette, az új imádságokat is ő tanította be, a szentségimádásokon együtt imádkozott híveivel. Mindezek mellett vonzódott a díszes körmenetek, felszentelési ünnepségek iránt, melyeket sosem látott pompával, virágözönnel borított oltárok közt ültek meg. Ezek az erények a csongrádi középparasztok szemében valódi értéket képviseltek. A templom látványos szépülése, az óriási Jézus Szíve harang, az új bokrosparti kápolna és a magával ragadó vasárnapi szentbeszéd mellett a politikai korteskedés, az állandó pereskedés és a botrányos hírlapszerkesztés ténye „bocsánatos bűnné” törpült. Igaz, hogy társadalmi szerepe szokatlan vonásokkal bővült, de papi elődeihez mérten nagyobb érzékkel ismerte fel, hatékonyabban elégítette ki az egyszerű nép vallási igényeit.

Az „aranszajú papként” is emlegetett Hegyi Antal meggyőző, szuggesztív retorikájával szilárd társadalmi bázist épített ki, elsősorban az asszonyok körében. Az asszonyokon keresztül pedig jó esélye volt a családfők megpuhítására, a közvélemény határozott formálására. Felfüggesztését követően a plébános ártatlanságát hangoztató fórum vezéregyéniségei a rózsafüzér társulathoz kerültek ki, kik férjeikkel egyetemben vallásvédelmi offenzívaként értékelték Hegyi Antal politikai ambícióit. Híveinek többsége támogatta Hock János képviselővé választását, ugyanakkor feltétel nélkül tagadta a polgári házasságkötés és anyakönyvezés létjogosultságát.

Ha a paraszti polgárosulás perspektívájából szemléljük a 19. század utolsó csongrádi plébánosának tevékenységét, Hegyi Antal egyik legnagyobb érdeme a nép politizálási hajlamának növelése volt. A kormány lépéseiről, az országgyűlési képviselőjelöltek programjáról a plébános - kétségtelenül célzatos - templomi beszédeiből a legegyszerűbb hívek is tudomást szereztek. Az ellenzék legális szervezeteiként működő Olvasókörök megteltek kisbirtokos parasztagzákkal, a kortes beszédeket hallatlan tömeg kísérte figyelemmel.

Egy társadalmi szerep sikeres megtestesítői a tradicionális elvárások követésével újratermelik

önmagukat, vagyis saját szerepüket; ezáltal az áthagyományozott normarendszert. A végeredmény a rendszer megmerevedése, mely az újíto kezdeményezésekre - legyen szó a szerepkör leszűküléséről vagy kitégítéséről - egyaránt szankciókkal válaszol. Esettanulmányok sorozatán keresztül láthattuk, hogy Hegyi Antal plébános magatartása az intézményesült normarendszer konzerválása helyett saját társadalmi szerepének újrafogalmazása, kibővítése felé tartott, mely az egyre határozottabb közéleti-politikai szerepvállalással teljesedett be. A változások megítélése rendkívül végletes volt. A sajtócikkek alapján úgy tűnik, hogy Hegyi Antal bírálói a lelkipásztori eszmény sérülésétől tartottak; ám ez a félelem gyakran saját jól felfogott érdekeik védelmét rejtette magában. A nyilvánosság, a sajtó bevonása a „normaszegő” plébános ellenében alkalmazott szankciók új formájának tekinthető, mely esetenként röpiratokkal, nyílt levelekkel egészült ki. Hegyi Antal elkötelezett támogatóit ugyancsak változatos okok motiválták, amikor kiálltak sokat támadott plébánosuk védelmében.

Összességében a csongrádi katolikus hívek szerepelvárásai változatlanok maradtak, viszont az egyes társadalmi (és érdek-) csoportok értékrendje, „szemüvege”, a tettek megítélésének hangsúlyai eltolódtak. Így válhatott Hegyi Antal végletekig megosztó személyiséggé; míg a kis- és középparasztok a mindenre elszánt „lánglelkű papot” ünnepelték benne, Hegyi Antal a csongrádi „mívelt” ellentábor szemében csak egy manipulatív, keresztényietlenül pénzéhes érdekesember maradt.

Hegyi Antal plébánosi karrierjének kudarca, titkos Amerikába menekülése azt mutatja, hogy az aktuális társadalmi igények és a plébános által képviselt magatartásminta nem álltak szinkronban egymással. Ez a diszharmónia a századforduló tájékára a végletekig fokozódott. A számos felsorolt tényező mellett mégis mi lehetett Hegyi Antal bukásának fő oka?

1886-ban, az új plébános érkezésének idején már mozgásba lendült a korábbi évszázadokban oly egyszerű, letisztult struktúrájú csongrádi társadalom. Ezek a változások főleg a föld nélküli rétegeket érintették. Az egykori zsellérekből kubikos vagy mezőgazdasági cseléd, a kereskedőkből hivatalnok, az iparosokból köztisztviselő vagy templomszolga lehetett. Az iskolázottság elterjedésének, egyre nagyobb megbecsültségének hála a laikus egyházi tisztségviselők gyermekeinek korábban sosem látott lehetőségei nyíltak a státuszemelkedésre, saját érdekeik érvényesítésére. A megváltozott és folyamatos változásban lévő társadalmi viszonyok, kapcsolatok és érdekeltségek között a század utolsó évtizedeiben már bajosan lehetett eligazodni.

Amint azt a módszertan letisztázásánál is hangsúlyoztam: a társadalmi szerepekkel kapcsolatos normák, elvárások kisebb-nagyobb időbeli csúszással követik a strukturális változások ütemét. Igaz, hogy 1900-ban a csongrádi társadalom felépítése egészen más volt, mint fél évszázaddal korábban, a közösség értékrendjét, szerepelvárásait tekintve a rendiség korából örökölt minták továbbra is életképesek maradtak; különösen érvényes mindez a plébános és a laikus templomszolgák megítélésére.

A szerző témához kapcsolódó publikációi

Hatások és emlékek. Segédlelkészek a csongrádi hívek perspektívájából. In Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): *Lelkiségek és lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép-Európában*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 42; MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 10. SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014. 129-136.

Vallási társulatok – társadalmi folyamatok. A társulati élet változó dinamikája Csongrádon a 19. században. In Barna Gábor - Kerekes Ibolya (szerk.) *Vallás, egyén, társadalom*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 39; MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 7. SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014. 31-48.

„Bába’ Mesternék” Csongrádon a 18-19. században. In Georgiades Ildikó (szerk.): *Oppidum Csongrád 2013*. Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi fióklevéltár kiadványa. 2013. 125-136.

Céhek és vallásos társulatok Csongrádon a 18-19. században. In Mód László-Simon András (szerk.): *Olvasó*. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére. Gál Ferenc Hittudományi Főiskola, Gerhardus Kiadó, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2010. 429-438.

Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez kötődő szentek tisztelete Csongrádon a 18-20. században. In: Antos Balázs - Tamás Ágnes (szerk.) *Rajzolatok a magyar történelemről*. Szeged. 2010. 11-24.

„Adom végbúcsúzásom, a legutolsó szólásom” *Knapok Dezső halotti búcsúztatói, Csanytelek*. Szegedi Néprajzi Tanszék, Devotio Hungarorum 15. EFO Kiadó, Százhalombatta. 2010.

Megjelenés alatt:

Káplánok Csongrád egyházi életében. In Georgiades Ildikó (szerk.): *Oppidum Csongrád 2014*. Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi fióklevéltár kiadványa. 2014.

From Sacrificial Practice to Practical Solutions. Parish Priests In Times of Dangers Threatening the Community. In Pócs Éva (szerk.) „*Áldozat, istenítélet, divináció*” / „*Sacrifice, Ordeal, Divination*.” Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben X. Pécs, 2015.